

**Юрїй ДАНИЛЕЦЬ,
Тетяна ГОРНИЧАР**

З ІСТОРІЇ ПРАВОСЛАВНОГО РУХУ В С. ВЕРХНІЙ ОРЛИК СВИДНИЦЬКОГО ОКРУГУ В СЛОВАЧЧИНІ

Розвиток православного руху в Східній Словаччині в ХХ ст. мав свої особливості. Окремим аспектам цієї проблематики присвятили своїх праці С. Горкай, С. Пружинський¹, Р. Іван², П. Марек, В. Бурегас³, Ю. Данилець⁴, П. Алеш⁵, Г. Вopatрний⁶.

Відродження православної церкви, яку принесли на землі чехів і словаків рівноап. брати Кирило та Мефодій у ІХ ст., розпочалося з с. Бехерево⁷ у 1901 р. Виступ селян із унії у цьому селі було жорстоко придушено австро-угорською владою. Другу хвилю поширення православ'я в Східній Словаччині слід пов'язувати з діяльністю архімандрита Віталія (Максименко) в Свиднику та Ладомировій на початку 1920-х рр.⁸ Згідно статистичних даних за 1924 р. в Сх. Словаччині діяли православні громади в наступних селах: Вишній Свидник (архімандрит Віталій Максименко), Вишній Орлик (о. О. Володуцький), Грабське (о. Г. Сокол), Медвеже, Крайня Порубка, Корейовці (о. Є. Бондаренко), Бехерево (о. Г. Вархола), Ладомирова, Вагринець, Крайне Чорне, Юркова Воля, Вишня Ядлова, Криве⁹.

Православні приходи Сх. Словаччини входили до складу Карпаторуської автономної православної церкви, а з 1931 р. до Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії Сербської православної церкви. У 1941-1944 рр. ці громади перебували у підпорядкування РПЦЗ¹⁰, а в 1946 р. було створено екзархат Московського патріархату в Чехословаччині¹¹. З 1951 р. православна церква в Чехословаччині стала автокефальною¹².

В архіві греко-католицького архієпископства в Пряшеві зберігається чимало документів, що стосуються відродження православ'я в Східній Словаччині. В даній публікації ми введемо до наукового обігу звіт нотаря с. Вишній Орлик про православний рух, який він підготував на вимогу Окружного уряду в Свиднику. Документ написаний словацькою мовою, складається з восьми аркушів та датується 1 грудня 1926 р. Перехід у православ'я нотар оцінює негативно. Він вважав, що головною причиною цього явища була російська пропаганда в США та спроба місцевого населення уникнути оплати греко-католицького духовенства.

Село Вишній Орлик вперше згадується у письмових джерелах у 1414 р. Написання назви села було різним: Орлих, Фелшо Орлих, Вишній Орлих, Вишній Орлик. У 1787 р. в селі налічувалося 534 чол., а в 1828 р. – 710 чол.¹³ На даний час в Верхньому Орлику проживає всього 397 жителів¹⁴.

Документи:

Виникнення православного руху

Православний рух – хоча і не тривалий – був успішний лише в тих селах, де віруючі греко-католицького віросповідання в довоєнний час перебували у Сполучених Штатах Америки, там, де російська царська влада з політичних переконань мала за мету окрім русифікації, поширювати й православ'я. Люди стверджують, що напередодні війни перебуваючи в Америці, у м. Пассаїк штат Нью-Джерсі¹⁵, вже мали свого православного священика і православну церкву, щоправда, саме тому, що православний пастор не просив від них нічого, він був направлений з Росії, і православна церква була побудована також не за їхні кошти. Тож в Америці напередодні війни не через духовні чи моральні переконання, а саме через матеріальні причини прийняли православну віру.

Люди з Вишнього Орліху, не тільки перед війною, ставали православними в наслідок поширення сильної російської агітації, але деякі з них були функціонерами (кураторами) руської православної церкви саме з переконань матеріальних, а не духовних.

Руська православна місія в Америці перед війною укріплювала православ'я, щоб підготувати підґрунтя для русинського населення в Австро-Угорщині.

Агітація проходила лише тому легко, що священики на відміну від греко-католицького священства не бажали за свої послуги нічого або дуже малу плату. Люди йшли до Америки на заробітки, саме тому вони неохоче віддавали зароблені гроші греко-католицькому пастору, тоді як православний священик, як рідкісний виняток, такі ж саме обряди здійснював дешевше чи то пак безкоштовно.

Деякі з Америки під впливом православної агітації потрапили у Росію, де захопилися не тільки православ'ям, а й більшовицькою ідею, що також значною мірою сприяло руху за православ'я.

Більше половина чоловіків й по закінченні війни дісталися того ж самого міста Пассаїк, штат Нью-Джерсі, де мешканці, що походили із с. Вишній Орліх ще до війни, а також після війни, мали свого православного священика і церкву. Крім того, у цьому місті жителі мали і мають свою «Руську Читальню», за цим же зразком побудували «Руську Читальню» і у В. Орліху, де й проживає священнослужитель і відправлялися православні богослужіння. Із-за сильної агітації і через

обіцання доларів цих чоловіків, що було безпосередньою причиною виникнення православ'я у с. В. Орліх, це сприяло тому, що через цю саму причину у селі Ладомирова з'явилася православна церковна община, а в Свіднику вже служив православний священник архімандрит Віталій, дуже енергійний і талановитий православний місіонер.

Безпосереднє виникнення православ'я

В с. В. Орліх мабуть не було жодного селянина, котрий би не побував в Америці в м. Пассаїк, штат Нью-Джерсі (*США*) і жив там ще до війни, з матеріальних причин ставали православними. Перед війною під час угорського панування – на Мараморощині православ'я насильним методом було придушено – завдяки попередній угорській адміністрації, скоріше за все, що не було матеріальної причини, священникові й так мусили платити, навіть якщо б вони були православними в минулому, православ'я не виникло б навіть і через матеріальну вигоду хоч і деякі це схвалювали.

Хоч були і матеріальні причини. Чоловіки, сини та родичі, що перебували в Америці, вимагали від своїх родичів у с. В. Орліх, щоб тепер вже є в Чехословаччині «свобода», у будь-якому випадку переходили у православ'я. Погрожували своїм родичам, що якщо не виконають цю умову, то не отримають з Америки жодного centa. То було важливим аргументом.

Американські православні, щоб доказати, що стосовно православ'я будуть дуже щедрими, для початку побудували з допомогою селян с. В. Орліх споруду для «Руської Читальні». Окрім того, у 1920 р. саме перед виборами було надруковано і видано розпорядження про те, що у майбутньому греко-католицькі вірники не змушені платити «*in natura*» (з лат. «*по факту*») за їхні обов'язки. Через це піднявся хаос, через що священники та вірники ходили по судах, а у багатьох містах за рішенням суду священники вимагали плату за «роковину» та «коблину» (*церковні податки*). В селах де ще напередодні війни виникло православ'я, спостерігався опір судовим рішенням. У с. В. Орліх це додало масла у вогонь. Хоч керівник був хороший, але будова, ще не була завершена.

Настав 1923 р. – рік виборів до сільських рад, і у с. В. Орліх перемогла православна партія. Головою сільської ради було обрано Яна Вільговського, селянина, котрий ще до війни був в Америці і прийняв православ'я саме з матеріальних мотивів, до того ж він побував у Росії, підкреслюючи, що платити священнику є рабством, хоч до самих священників він не мав претензій, тільки, щодо способу оплати за послуги (служби) священника, точніше те, що священника потрібно оплачувати. Заступником старости був обраний Петер Гіба, селянин, перед війною був православним куратором в Америці і бачив

тільки матеріальні вигоди з православ'я. За члена сільської ради був обраний Йозеф Корінда, меркантильний селянин, а також такий, що православ'я розумів і розуміє так: не потрібно платити через те, що Америка допомагає грошима, і саме тому православний священик як і раніше мав велику платню. Представники сільської ради в більшості прийняли православ'я. Між іншим будова «Руської Читальні» не тільки була завершена, але й до сьогодні немає затвердженої постанови, яким дивним чином отримали дозвіл на необмежений час для розливу напоїв та продаж тютюну. Мали свою корчму, де і відбувалися ділові зустрічі та переговори.

Окрім того, в даній будові відкрив магазин Ян Новак, дуже енергійний і талановитий прибічник православ'я, хоч й із чисто матеріальних причин; (зараз через матеріальні причини пообіцяв, що буде знову в греко-католицькій вірі).

У березні 1923 р. всі греко-католицькі священнослужителі та вчителі мали ділову зустріч у В. Свидницькій сільській раді, де прийняли рішення, що й надалі будуть вимагати, хоч би й через рішення суду належну їм «роковину» чи «коблину».

В той самий день у Матиці Словенській відбулися перші загальні збори, де були присутні греко-католицькі священики та вчителі.

Рішення греко-католицьких священиків, вчителів, постанова окружного уряду та нотарських урядів дійшло і до православного священнослужителя, що значило, що захоплені російським духом і відчуттями, вищенаведені керівники у В. Орліху дізналися про створення Матиці Словенській (точніше про участь їхнього священика та ін.). За наказом православного священика архімандрита Віталія з с. В. Свидник керівників попередили, коли потрібно підбурити жителів села.

Скликали зібрання і на ньому постановили, що викликають греко-католицького священика, і у випадку якщо той не підпише, що не вимагатиме від них плату за «роковину» і «коблину» – поставлять умову, що взагалі нічого не платитимуть. І справді викликали греко-католицького декана, фарара Яна Галька і дали на підпис підтвердження, що він не вимагає виплат від жителів. Хоч тільки напередодні цей священик і пообіцяв, що буде солідарний і вимагатиме від своїх прихожан «роковину» і «коблину», попросив це підтвердження, щоб показати його на архієрейській раді. Ян Новак, який тільки цього й чекав і був навчений архімандритом, зразу ж повідомив, що відрікається від греко-католицького віросповідання і стає православним, через те, що православному священику не потрібну платити і що це можна оформити письмовим договором зі священиком.

Більшості подобалося гасло «не треба платити» – і саме через це гасло, а не з церковних чи духовних переконань. В неділю всі присутні

зібралися на православне богослужіння у приміщенні «Руської Читальні», де правив перші богослужіння сам архімандрит Віталій. Він же організував у В. Орліху «православний комітет», на чолі якого було обрано Яна Новака.

Він відразу ж склав список православних і зобов'язав кожного прийняти статут комітету.

Хто не хотів переходити, проти того різко виступали, а хто підписав статут, мав дотримуватися наступного:

а) не можна допомагати (в роботі) неправославному, навіть якщо це найближчий родич, у іншому випадку накладався штраф 50 Кґ (чеських крон);

б) запрошувати на святкування, весілля, хрещення та інше можна тільки православного;

в) молодь на танцях чи вечорницях повинна танцювати тільки з православною молоддю;

г) на танцях чи на забавах не має бути присутня греко-католицька молодь, жодного греко-католицького вірника;

д) жителям В. Орліху заборонено вітатися з вірниками греко-католицького віросповідання – у разі порушення накладається штраф.

Що стосується матеріальних вигод, то настав час, так би мовити, сильного терору та період американських доларів. Як тільки в Америці отримали листа про заснування православ'я, відразу ж з телеграмою надійшло 7000 Кґ, й після цього надходили нові кошти. Люди знали не тільки гасло, але й бачили, що в дійсності не мусять платити священику жодного гелера (*дрібна чехословацька валюта, 1 крона = 100 гелерів*).

Людям було важко через те, що зразу не могли відправлятися богослужіння у греко-католицькому храмі, через те, на запевнення архімандрита, що народу нічого не станеться, якщо навіть і забрати церкву силоміць, як це й відбулось на території Підкарпатської Русі.

Почалися відомі заворушення, про які багато писали в новинах, через те, що стали відбирати греко-католицьку церкву, нападати на жандармів, православні священики, громадяни інших держав, не з'являлися до відповідних урядів.

Люди хоч і були греко-католицького віросповідання за покликом серця та духовних переконань, але через матеріальні вигоди ставали православними та й через те, що православні допомагали тільки у разі переходу у православ'я.

Були й такі випадки, що власники будинків, які перебували в той час в Америці, здавали в оренду свої будинки православним без жодної плати за проживання, в той час, коли їхні родичі греко-католицького віросповідання готові були платити за оренду будинку.

Православ'я з'явилося та протрималося хоч і недовго у селах Вишня Ядлова і Юрко Воля – тільки з матеріальних мотивів, а не через духовні переконання жителів. Керівникам, окрім матеріальних прибутків, сподобався і проросійський напрямок православ'я, через те, що священники в більшості були емігрантами.

Занепад православного руху

Включаючи кінець 1924-1925 рр. з Америки перестали надсилати долари, і люди побачили, що греко-католицька церква, фара, мастки і надалі перебувають у руках греко-католиків. Православні священники також почали вимагати плату.

Люди вже не відчували матеріальну сторону віри, деякі почали переходити в греко-католицьку віру. Зрозумівши ситуацію греко-католицькі священники об'єдналися з народом і вже не просили повну оплату за виконання служб.

В селах Вишня Ядлова і Юрко Воля, як і у с. В. Орліх, одночасно багато хто почав переходити у греко-католицьку віру. Православним залишилися тільки керівники, їхні родини, але знову ж таки – тільки через матеріальне становище. Від керівників американські родичі просили рахунки витрат, за гроші, які вони надсилали.

Головний керівник Ян Новак тільки для того, щоб потрапити до свого магазину, що збудований у внутрішній частині греко-католицької фари, пообіцяв, що не пізніше червня 1927 р. він і його сім'я приймуть греко-католицьку віру.

Він зразу ж робить все можливе, щоб все село знову стало греко-католицьке, все це він робить для того, щоб його не звинуватили у виникненні руху. Крім цього, у поверненні до греко-католицької віри Ян Новак бачив і матеріальні вигоди, тому що ввійшов у силу конгримальний закон (*державна субсидія священникам*), а головне через особисту матеріальну вигоду – магазин...

Кожен день число православних вірян зменшується. Як тільки Ян Новак (потрібно оголосити, що він вже греко-католик) відійде від руху, коли на виборах до сільських рад у 1927 р. не буде обраний теперішній склад сільської ради (православні) Ян Вільховський, Петер Гіба, Йозеф Корінда, крім того, коли чоловіки і родичі з Америки не будуть матеріально підтримувати православ'я, ситуація зміниться настільки, що скоріше за все у 1928 р. православ'я у с. В. Орліх повністю зникне...

Православний рух виник тільки з чисто політичних та матеріальних переконань, а не з духовних, православний рух тривав до того часу, допоки існували матеріальні умови. В інших селах і в с. В. Орліх матеріальні умови були на високому рівні і це «живий доказ» того, що православ'я зникло, зникає і мусить повністю зникнути тільки через матеріальні причини.

Як тїльки греко-католицьке священство за конгруальним законом повнїстю затвердить плату, що дасть їм можливість бути бїльш толерантними з людьми, це призведе до повного зникнення руху як у В. Орлїху, так й в с. Ладомїрова і т. д.

На мою думку, зараз вже немає потреби, щоб були затвержені статuti православних сїл, через те, що росїйські православні священники, для яких занепад православ'я не дає нїяких коштів, знову б використали ту територїю, для поширення неспокою, ненавистї мїж жителями. Щоб мати підґрунтя і бути на «озброєнні», щоб говорити: 1) нам не потрібно від вас нїчого, держава буде платити нам, як і говорять, посилаючись на статут; 2) церква, фара, маєтки будуть наші і т. ін.

Крім того, православних священників – емігрантів є мало. У В. Свіднїку архимандрит веде курс, навчає простих, неграмотних сїльських хлопцїв на священника і хоче їх висвятити. Цї невчені священники своєю вірою покажуть той результат, що і на Підкарпатській Русї - комунїзм.

Боротьба за віру припинилася, тож регулювати спївжиття селян вже не потрібно, занепад руху на добро. З точки зору громадського управлїння – на мїй погляд – потрібно в першу чергу, щоб статuti православної громади у с. В. Орлїх не були затвержені і православ'я зникне.

В. Орлїх, 1 грудня 1926

Нотар (прїзвище не розбїрливо)¹⁵.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Horkaj S., Pruzinsky S.* Pravoslavna cirkev na Slovensku v 19. A 20. storoci. Presov, 1998. 426 s.
2. *Ivan R.* Obnova pravoslavia na ũzemї Slovenska v 20. storočї. Prešov: Prešovská univerzita, 2007. 150 s.
3. *Marek P., Bureha V.* Pravoslavni v Československu v letech 1918–1953. Přispěvek k dějinám Pravoslavné cirkve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Brno, 2008. 532 s.
4. *Данилець Ю.* Православна церква на Закарпатті у першїй половинї ХХ ст. Ужгород: Карпати, 2009. 378 с.
5. *Ales P.* Pravoslavna cirkev u nas. Presov, 1998. 94 s.
6. *Vopatrný G.* Dedictvi otcu. Praha, 1999. 156.
7. Бехерево (слов. Becherov) Бардїївського округу Пряшївського краю в Словаччинї.
8. Дет. див. *Harbul'ova L.* Ladomirovské reminiscencie. Prešov, 2000. 128 s.
9. Православная церковь в Чехословацкой Республике // Православный русскїй календарь на год 1925. С. 61-62.

10. Шкаровский М. Нацистская Германия и Православная церковь. М., 2002. С. 252.
11. Marek P., Bureha V. Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. С. 487.
12. Ivan R. Obnova pravoslávia na území Slovenska v 20. storočí. С. 121.
13. Vyšný Orlik - História // <http://www.e-obce.sk/obec/vysnyorlik/2-historia.htm>
14. Vyšný Orlik // <http://www.obce.info/index.php?make=mapa&id=7&obec=2022>
15. Archiv Grekokatolickeho biskupstva v Presove. Inv.c: 63, 1928. S. 13.

Сайт «Русины Молдавии»

<http://www.rusyn.md>

На сайте размещены монография «Осколки Святой Руси. Очерки этнической истории руснаков Молдавии» (pdf), все номера журнала «Русин» (pdf), а также монографии и статьи по истории и культуре русинов Молдавии.